

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ТКАЧУК МИРОСЛАВА МИХАЙЛІВНА

УДК 37.035.6 (477) (09) (043.3)

**ЗМІСТ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ
УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Пащенко Дмитро Іванович,
Комунальний вищий навчальний заклад Київської
обласної ради «Академія неперервної освіти»,
завідувач кафедри педагогіки і психології, дошкільної і
початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Чепіль Марія Миронівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної
освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Бєлан Ганна Валеріївна,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього
менеджменту.

Захист відбудеться «24» березня 2016 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті та у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «22» лютого 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. П. Рогальська-Яблонська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розбудови незалежної держави актуалізується проблема відродження національної системи освіти як передумови виховання нового покоління українців. Основою ідеології Української держави проголошено національну ідею, реалізація якої вимагає удосконалення змісту виховання молоді, здатної забезпечити успіх державної розбудови.

Важливим джерелом у цій справі має стати історико-педагогічний аналіз змісту національного виховання у стверженій віками українській педагогічній думці України, що дозволить об'єктивно оцінити та критично переосмислити його, сприятиме національній самоідентифікації, залученню молодого покоління до глибинних пластів національної культури і духовності та формування національних світоглядних позицій, ідей, поглядів та переконань молоді на основі цінностей вітчизняної і світової духовної культури.

Стратегічні завдання виховання української молоді, які поєднують систему нових принципів і категорій та кращі зразки виховного ідеалу минувшини, визначено у Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996), Національній доктрині розвитку освіти в Україні (2002), Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004), Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013–2017 рр., Програмі патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України (2013), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) та ін.

У контексті проблеми оновлення змісту національного виховання в Україні заслуговує дослідницького інтересу і набуває принципового значення науково-педагогічна спадщина цілої когорти видатних вітчизняних педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, періоду національно-культурного відродження, який має багато спільного із сьогоденням. Ґрунтовне осмислення і переоцінка позитивного історичного досвіду розробки змісту національного виховання, діалектичний аналіз попередніх надбань і невдач у справі розбудови держави мають бути покладені в основу розробки змісту сучасного українського виховання та розв'язання суперечностей у вихованні майбутніх громадян України в умовах державно-політичних і соціально-економічних трансформацій українського суспільства.

Питання національного виховання висвітлено у працях зарубіжних (Й. Герbart, Й. Гердер, В. Гумбольдт, А. Дістервег, Я. Коллар, Дж. Мадзіні, Т. Масарик, А. Міцкевич, Ф. Мішле, Й. Фіхте та ін.) і вітчизняних мислителів, педагогів, громадсько-культурних діячів (Г. Ващенко, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Дурдуківський, О. Духнович, С. Єфремов, П. Житецький, О. Кониський, М. Костомаров, М. Коцюбинський, П. Куліш, В. Науменко, І. Огієнко, М. Пирогов, О. Потебня, С. Русова, С. Сірополко, Л. Українка, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Черкасенко, І. Франко, Т. Шевченко, П. Юркевич та ін.).

Проблема змісту національного виховання набуває актуальності в сучасній педагогічній науці, що засвідчено працями Л. Березівської, І. Беха, Г. Белан, О. Вишневського, С. Гончаренка, Н. Гупана, Н. Дічек, І. Зайченка, І. Зязюна,

М. Євтуха, О. Киричука, В. Кузя, І. Кучинської, І. Мартинюка, Д. Пашенка, О. Петренко, Н. Побірченко, Л. Пироженко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, Ю. Руденка, Д. Тхоржевського, М. Чепіль, К. Чорної, П. Щербаня, М. Ярмаченка та ін.

Українські вчені приділяють належну увагу вивченню складових змісту національного виховання. У низці сучасних досліджень, що стосувалися другої половини ХІХ – початку ХХ століття, це питання фрагментарно висвітлено при вивченні творчої спадщини видатних українських діячів культури і освіти, зокрема: морального виховання дітей у творчій спадщині українських революційних демократів (Г. Мазоха, 1989); морально-релігійного виховання особистості в історії педагогіки (Т. Ільїна, 1996), формування національної свідомості (Н. Мещерякова, 1996) та морально-естетичних цінностей молоді (О. Біленька, 1997); фізичного виховання у спадщині українських педагогів (А. Окопний, 2001); виховного ідеалу у творчій спадщині українських діячів «Просвіти» (Н. Опанасенко, 2002), естетичного виховання дітей (О. Донченко, 2005), розвитку теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогічної думки України (Т. Тхоржевська, 2005); виховання в учнів свідомого ставлення до природи у вітчизняній педагогічній думці (Н. Борисенко, 2006 р.), національного виховання в родині української еліти (І. Хлистун, 2006); музично-естетичного виховання дітей та молоді в Україні (О. Михайличенко, 2007), формування характеру особистості в історії розвитку української педагогічної думки (М. Галів, 2007); українознавчих проблем педагогічної думки в ХІХ – ХХ ст. (Т. Усатенко, 2007); дитячої літератури як засобу формування особистості дитини (І. Вавілова, 2008); народності як принципу виховання у педагогічній науці у другій половині ХІХ–ХХ ст. (Н. Горбатюк, 2009); розвитку ідей громадянського виховання у вітчизняній суспільно-політичній думці (І. Кучинська, 2012), формування патріотизму в учнів початкових класів засобами українського фольклору (В. Калабська, 2013) та ін.

Однак, історіографічний огляд наукових праць дозволяє дійти висновку, що на сьогодні в педагогічній науці недостатньо повно проаналізовано зміст національного виховання в історичній ретроспективі, не систематизовано і не узагальнено прогресивні ідеї вітчизняних педагогів та громадсько-культурних діячів України другої половини ХІХ – початку ХХ століття з позиції ціннісного наповнення змісту національного виховання.

Отже, актуальність проблеми змісту національного виховання в умовах державотворення України, відсутність історико-педагогічних праць, у яких вона була б цілісно досліджена, зумовили вибір теми дослідження: ***«Зміст національного виховання в педагогічній думці України другої половини ХІХ – початку ХХ століття».***

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою наукової теми кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Формування компетентного вчителя в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу» (реєстраційний номер № 0111U007536) та держбюджетної теми: «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських

організацій України (друга половина XIX – початок XX століття» (державний реєстраційний № 01131U0003331), що розроблялася упродовж 2013–2015 рр.

Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 26 листопада 2007 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 26 лютого 2008 р.).

Мета дослідження – виявити виховні цінності змісту національного виховання у вітчизняній педагогічній думці, обґрунтувати етапи його еволюції та розкрити науково-прикладну перспективу у сучасній педагогічній науці.

Відповідно до теми і мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Уточнити сутність поняття «зміст національного виховання» і термінології дослідження.

2. Здійснити аналіз історіографії проблеми дослідження.

3. Обґрунтувати етапи еволюції змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття, визначити у змісті кожного етапу основні цінності виховання, тенденції, суперечності, принципи та закономірності.

4. З'ясувати внесок українських педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів у формування змісту національного виховання означеного періоду та окреслити перспективи його творчого використання в сучасних соціально-культурних умовах.

Об'єкт дослідження – зміст національного виховання у педагогічній думці України в історичній ретроспективі (друга половина XIX – початок XX століття).

Предмет дослідження – еволюція змісту національного виховання в українській педагогічній думці другої половини XIX – початку XX століття.

Методи дослідження:

– *загальнонаукові* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, систематизація, класифікація) – для аналітичної обробки наукових джерел і з'ясування сутності базових понять дослідження «національне виховання», «зміст національного виховання», «педагогічна думка»;

– *пошуково-бібліографічний* – для вивчення архівних і бібліотечних фондів, описів, видань тощо;

– *системно-історичний* – для розгляду соціально-історичного підґрунтя та еволюції змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття;

– *історико-типологічний* – для з'ясування основних тенденцій та закономірностей еволюції змісту національного виховання в педагогічній думці України впродовж досліджуваного періоду;

– *історико-порівняльний* – для порівняння подій, явищ, фактів, поглядів на досліджувану проблему з реаліями сьогодення;

– *прогностичний* – для виявлення перспектив творчого використання в сучасних соціально-культурних умовах надбань українських педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів другої половини XIX – початку XX століття у розробці змісту національного виховання.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX – початок XX століття. Вибір нижньої межі – другої половини XIX століття – зумовлено піднесенням інтелектуальних і моральних сил в усіх сферах громадсько-політичного життя Російської імперії, прагненням української інтелігенції активізувати національну свідомість народу. Вихідний рубіж становить 1857 р. (видрукувано книгу О. Духновича «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ» та статтю К. Ушинського «Про народність у громадському вихованні», які сприяли утвердженню у педагогічній думці ідеї народності і створенню концепції національної школи).

Верхня хронологічна межа – початок XX століття – обумовлена поразкою визвольних змагань українського народу за свою державність і незалежність у період 1917–1919 рр., остаточною перемогою радянської влади у 1920 році на більшій частині території України і зміною політичної ситуації та ідеології.

Територіальні межі дослідження охоплюють Наддніпрянську Україну, до складу якої входили Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина і Південна Україна, на територіях яких процес формування і розвитку національної освіти та педагогічної думки характеризувався певними особливостями, на відміну від західноукраїнських земель.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* у вітчизняній педагогічній науці комплексно й системно висвітлено зміст національного виховання у педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття; визначено етапи еволюції змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття, у змісті кожного етапу визначено виховні цінності, тенденції та суперечності: перший етап – *мовний, етнографічно-культурницький* (1857–1905 рр.); другий етап – *етнопедагогічно-державницький* (1905–1916 рр.); третій етап – *національний, територіально-державницький* (1917–1919 рр.); визначено *принципи* еволюції змісту національного виховання (зв'язку виховання з життям, культуровідповідності, етнізації, народності) та схарактеризовано *основні закономірності*, що вели до змін у змісті національного виховання (обумовленість змісту національного виховання суспільними, соціальними та національними потребами, сформованими у певний період ідеологією і політикою, що визначалися інтересами суспільства, держави, соціокультурними й етнічними нормами і традиціями, політико-соціальними змінами в житті народу);

– *уточнено* сутність поняття «зміст національного виховання» як динамічного компонента (залежить від державного устрою, світогляду, релігії та моралі, від рівня розвитку культури та національних особливостей народу) системи національного виховання, який становить її центральну частину, визначається науково обґрунтованою, прийнятою у суспільстві цілісною системою загальнокультурних та національних цінностей і відповідною сукупністю соціально-значущих якостей особистості, що характеризують її ціннісне ставлення до суспільства і держави, до інших людей, до себе (до свого фізичного, психічного, соціального «Я»), до праці, природи, мистецтва, і забезпечує виховання гармонійно розвиненої, духовно багатой, фізично досконалої і суспільно активної особистості з науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, яка бажає і вміє працювати для блага Батьківщини;

– подальшого розвитку набуло наукове уявлення про українську педагогічну думку та про внесок педагогів, письменників, громадських діячів у формування змісту національного виховання другої половини XIX – початку XX століття.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи, історичні факти, пов'язані зі змістом національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал, теоретичні положення і висновки дослідження, систематизовані та узагальнені положення, джерельна база можуть стати основою для поглиблення та подальшого вивчення історії педагогіки, історії України, культурології; для розширення, доповнення й оновлення змісту навчальних курсів «Історія педагогіки», «Теорія та методика виховання», «Теорія та історія соціального виховання»; для написання підручників, посібників з історії педагогіки, теорії виховання. Матеріали та висновки дослідження допоможуть педагогам і науковцям усвідомити вагомість національного виховання, визначити способи творчого використання матеріалів дисертаційної роботи в умовах розвитку національної освіти.

Основні положення і **результати дослідження впроваджено** у навчальний процес Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка про впровадження № 1297 від 26.05.2015), ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди» (довідка про впровадження № 620 від 27.05.2015), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка про впровадження № 25.2 / 798 від 27.05.2015), Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка про впровадження № 01-23/314 від 02.06.2015), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 1392/01 від 29.05.2015).

Джерельну базу дослідження становлять:

– джерела нормативно-правового характеру (закони, накази, постанови державних структур Російської імперії, УНР, сучасні законодавчі акти в галузі освіти і виховання), за допомогою яких досліджено становлення ідеї національного виховання, зумовленість його змісту державною політикою історичного періоду;

– праці вітчизняних мислителів, педагогів, поетів, письменників, громадських діячів другої половини XIX – початку XX століття;

– періодичні видання, на сторінках яких публікувалися освітні документи, праці педагогів і громадськості про національне виховання, зокрема: «Вестник Европы» (1866–1903), «Вестник воспитания» (1890–1917), «Вільна українська школа» (1917–1920), «Дошкольное воспитание» (1912), «Журнал Министерства народного просвещения» (1834–1917), «Киевская старина» (1882–1906), «Основа» (1861–1862), «Педагогіка і психологія» (1993–2014), «Радянська школа» (1945–1991), «Рідна школа» (1991–2014), «Світло» (1910–1914), «Советская педагогика» (1937–1991), «Україна» (1914–1932), «Украинская жизнь» (1912–1917), «Шлях освіти» (1922–1930), «Шлях освіти» (1997–2014) та ін.;

– документи вітчизняних архівів (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), м. Київ (фонди № 2201,

№ 2581); Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (фонд № 707 – Управління Київського навчального округу); Інституту рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського (фонд № 1 – Літературні матеріали);

– монографії, збірники наукових праць, брошури, статті, що стосувалися досліджуваної проблеми;

– матеріали історико-педагогічних досліджень (автореферати, дисертації);

– довідково-бібліографічна література, сучасні підручники і посібники з досліджуваної проблеми.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження висвітлювалися на конференціях і семінарах різного рівня, зокрема: *міжнародних* – «Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи» (Умань, 2007), «Академические Ломоносовские чтения» (Москва, 2011), «Психологія і педагогіка: актуальні питання XXI століття» (Одеса, 2011), «Інновації у вищій школі: проблеми та перспективи освіти і науки» (Кременець, 2013), «Дитинство і сучасний світ: питання теорії і практики» (Умань, 2013 р.). «Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення» (Умань, 2014); *всеукраїнських* – «К. Д. Ушинський: актуальні проблеми української освіти і педагогічної науки» (Чернігів, 2008), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ідеї, пошуки, перспективи» (Кіровоград, 2008; Херсон, 2009), «Видатні педагоги XIX ст. про виховання «нової людини» (М. Демков, М. Корф, К. Ушинський, М. Пирогов, С. Русова, М. Костомаров, М. Драгоманов та ін.)» (Ніжин, 2009), «Християнські цінності в системі підготовки вчителя національної школи: теорія, традиції, практика» (Умань, 2011), «Василь Сухомлинський і школа XXI століття: традиція й інноваційність» (Умань, 2012), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Історико-педагогічні дослідження в Україні: сучасний стан та тенденції» (Хмельницький, 2013), «Українське національне виховання: реалії, тенденції, перспективи» (Львів, 2013), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX століття» (Умань, 2014); *науково-методичних семінарах* – «Вивчати минуле, творити сьогодення, передбачати майбутнє: погляд крізь творчу спадщину О. А. Захаренка» (Умань, 2012), «Права дитини: від витоків до сьогодення» (Умань, 2013); на засіданнях Центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (НАПН України та МОН України), звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2008 – 2015).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 19 друкованих працях, із яких 7 відображають основні наукові результати дисертації (1 – у зарубіжному фаховому періодичному виданні), 12 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (523 найменування), 9 додатків на 31 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 275 сторінок, із них основного тексту 200 сторінок. Робота містить 2 таблиці та 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; визначено хронологічні та територіальні межі, схарактеризовано джерельну базу дослідження; подано відомості про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретичні основи дослідження змісту національного виховання»* – уточнено зміст ключових понять: «національне виховання», «зміст національного виховання» – і термінології, здійснено аналіз історіографії проблеми дослідження.

Аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження сприяв виокремленню найбільш загальних понять і термінів та визначенню їх через конкретні дефініції, серед яких центральними є «національне виховання», «зміст національного виховання» і «українська педагогічна думка». Обґрунтовано, що в умовах сьогодення зміст виховання стає головним об'єктом нових пошуків, протиріч і суперечок, оскільки саме він визначає систему моральних цінностей і якостей, яку прагнемо виховувати у молодого покоління. Встановлено, що зміст є центральною динамічною (змінюваною) частиною системи національного виховання, яка історично залишається відносно незмінною. Зміст виховання значною мірою залежить від соціально-економічного та політичного устрою, визначається історичними обставинами та потребами певного суспільства.

Результати вивчення наукових джерел засвідчили двозначність у розумінні поняття «національне виховання» (виховання для потреб нації і виховання для потреб держави) та різні підходи до тлумачення поняття «зміст національного виховання», під яким розуміють: 1) зміст національного виховання як єдність його мети, завдань і складових частин (напрямів), 2) зміст національного виховання як систему загальнокультурних і національних цінностей та відповідну сукупність соціально-значущих якостей особистості. Сутність поняття «зміст національного виховання» визначено на основі встановлення логічних зв'язків між поняттями «зміст», «виховання», «зміст виховання», «національне виховання», «зміст національного виховання» та аналізу й узагальнення визначень, запропонованих науковцями (І. Бех, Г. Ващенко, С. Гончаренко, О. Вишневський, В. Кузьмович, Я. Кузьмів, В. Лозова, Н. Мойсеюк, С. Максимюк, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.).

У дослідженні поняття «зміст національного виховання» розуміємо як динамічний компонент (залежить від державного устрою, світогляду, релігії та моралі, від рівня розвитку культури та національних особливостей народу) системи національного виховання, який становить її центральну частину, визначається науково обґрунтованою, прийнятою у суспільстві цілісною системою загальнокультурних та національних цінностей і відповідною сукупністю соціально-значущих якостей особистості, що характеризують її ціннісне ставлення до суспільства і держави, до інших людей, до себе (до свого фізичного, психічного, соціального «Я»), до праці, природи, мистецтва, і забезпечує виховання гармонійно розвиненої, духовно багатої, фізично досконалої і суспільно активної особистості з науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, яка бажає і вміє працювати для блага Батьківщини.

З метою системного вивчення еволюції змісту національного виховання у педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття як багатомірного процесу якісних змін, зміст дефініції «українська педагогічна думка» представлено як широке поняття духовної сфери, сукупність суспільних уявлень (що несе відбиток особистості автора з його особистісними переконаннями) про виховання й освіту (О. Вишневський, Е. Дніпров, О. Сухомлинська), відображену в українській філософській, педагогічній, художній літературі та пресі досліджуваного періоду.

Історіографічний аналіз проблеми змісту національного виховання у педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття здійснено за чотирма хронологічними періодами (за Н. Гупаном). Встановлено, що історіографічні розвідки першого періоду (1857–1917 рр.) переважно описували історію розвитку школи у різних землях України. Деякі аспекти національного виховання, висвітлені у наукових працях дослідників (Д. Багалій, М. Возняк, І. Карбулицький, О. Лотоцький, М. Маккавейський, Г. Максимович, М. Марков, В. Науменко, М. Плевако, М. Попруженко, В. Родніков, О. Степович, Б. Трефільєв, М. Тростянський, Т. Флорінський, С. Черкасенко, К. Шелухін, Г. Шерстюк, Ф. Яреш та ін.), носили розрізнений, фрагментарний характер і подавалися у контексті висвітлення історії та відродження національної школи, а також у життєписах видатних педагогів (Я. Коменського, М. Костомарова, Л. Толстого, К. Ушинського).

Результати наукового пошуку дозволяють стверджувати про якісні зміни в історіографічних працях другого періоду (1917–1920-і рр.) у підходах до аналізу змісту національного виховання. Піднесення національного руху, зростання національної свідомості української інтелігенції сприяли появі значної кількості праць (М. Грушевський, Д. Донцов, О. Дорошкевич, В. Дурдуківський, С. Єфремов, І. Житецький, В. Міяковський, С. Сірополко та ін.), у яких висвітлювалися питання національного виховання у контексті історії національної суспільно-політичної думки, пропагувалися ідеї національного виховання педагогів минулого – М. Корфа, М. Пирогова, Л. Толстого, К. Ушинського, Т. Шевченка. У кінці 20-х років XX століття період об'єктивного бачення та аналізу історико-педагогічних явищ, коли основним напрямом розвитку вітчизняної історії педагогіки була національна ідея, завершився. На зміну йому прийшов період партійно-класового висвітлення історико-педагогічного матеріалу. Доробки українських освітян (Г. Іваниці, О. Лотоцького, О. Музиченка, В. Науменка, С. Постернака, С. Русової, Я. Чепіги та ін.) у радянські часи не використовувались у дослідженнях, оскільки вважались націоналістичними, до наукового обігу їх повернули на початку 90-х рр. XX століття.

Вивчення історіографії третього періоду (30-і – перша половина 80-х рр. XX століття) засвідчило, що проблема національного виховання і його змісту під тиском офіційної імперської доктрини не знаходила розуміння і відображення, а зміст виховання розглядався без будь-якого врахування менталітету нації. Про національне виховання у працях педагогів майже нічого не згадувалося, воно нерідко трактувалося як націоналістичне, шовіністичне. Праці української інтелігенції з питань національного виховання заборонялися, а кращі її

представники були тавровані клеймом націоналістів. Помітний внесок у розробку проблеми національного виховання у цей час зробили представники української діаспори (Г. Ващенко, Д. Донцов, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, С. Сірополко, О. Субтельний та ін.).

Четвертий період (друга половина 80-х ХХ століття – до сьогодні) характеризується переосмисленням, ревізією багатьох усталених понять, доданням догм та стереотипів офіційної історіографії. Із проголошенням незалежності України відбувається справжній ренесанс дорадянської української історико-педагогічної історіографії, друкуються твори видатних педагогів, діячів Громад, розгортається публікація архівних джерел, з'являються статті, посібники, дисертації тощо українських учених, де в межах сучасної історико-педагогічної парадигми у контексті різноманітних проблем побіжно розглядаються питання складових змісту національного виховання (Н. Антоненко, Г. Белан, Л. Березівська, О. Вишневський, С. Гончаренко, Н. Дічек, І. Зайченко, О. Коновець, О. Киричук, В. Кузь, О. Любар, В. Майборода, І. Мартинюк, Л. Пироженко, Н. Побірченко, Ю. Руденко, Т. Самоплавська, М. Стельмахович, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, Д. Тхоржевський, С. Філоненко, М. Чепіль, М. Ярмаченко та ін.).

У другому розділі – *«Еволюція змісту національного виховання в українській педагогічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ століття»* – визначено етапи формування змісту національного виховання в Україні у досліджуваній період та виявлено на кожному з етапів основні виховні цінності, ключові принципи, основні закономірності та провідні тенденції еволюції змісту національного виховання.

На основі аналізу наукової літератури доведено, що педагогічна думка досліджуваного періоду є, певною мірою, віддзеркаленням суспільно-політичних, соціально-економічних, соціально-педагогічних чинників, впливу європейської педагогічної думки, офіційно проголошених на урядовому рівні змін у шкільній освіті, котрі, як правило, закріплювалися у відповідних документах (циркулярах, обіжниках, постановах, законах тощо) і здійснювали безпосередній вплив на формування змістового компонента національного виховання.

З'ясовано, що історія духовного життя України протягом другої половини ХІХ – початку ХХ століття позначена пробудженням почуття своєї народності як антитези до тяжкого політичного та соціально-економічного становища і культурного занепаду, в яких опинився в той час український народ. Стимульований цим поглиблений інтерес до своєї минувшини зустрічається з ідеями, що розроблялися в тогочасній культурі Західної Європи (А. Дістервег, Й. Герbart, Й. Гердер, В. Гумбольдт, А. Міцкевич, Г. Керкенштейнер, С. Фор, Й. Фіхте), створюючи ґрунт для подальшого розвитку теоретичних засад українського національного виховання (П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, Б. Грінченко, С. Русова, Я. Чепіга). Вагомий вплив на розвиток педагогічної думки в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття мала концепція нації (національної свідомості), яка зародилася у Західній Європі. Підтримана педагогами, вона сприяла утвердженню в педагогічній думці ідеї народності (О. Духнович, К. Ушинський) і створенню концепцій національної школи (С. Русова, Я. Чепіга, І. Ющишин).

У ході дослідження підтверджено, що виникнення і діяльність різних

громадських організацій в Україні в другій половині XIX – початку XX століття (Громади, Просвіти, Товариство ім. Т. Шевченка) є своєрідним за своєю природою явищем і має не лише культурно-просвітницький, а й педагогічний характер, оскільки одним з основних їх завдань було змінити зміст і якість національного виховання українського народу. Установлено, що в умовах політики Російської імперії, спрямованої на знищення та обмеження української національної культури, викорінення української мови, прогресивна вітчизняна педагогічна думка обстоювала необхідність навчання рідною мовою, розглядаючи її як визначальний засіб морального, духовного формування особистості та її національної самосвідомості, як необхідну умову існування самого народу, його освіти, культури, прогресу (О. Кониський, П. Куліш, О. Потебня, Т. Шевченко, К. Ушинський, П. Юркевич).

У розділі комплексно й системно висвітлено зміст національного виховання в досліджуваній період у визначених територіальних та хронологічних межах. Визначено етапи еволюції змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття:

Перший – *мовний, етнографічно-культурницький* (1857–1905 рр.) – етап започаткування процесу теоретичного обґрунтування змісту національного виховання, що супроводжувався пошуками нового його змісту. На основі ідеї просвіти українського народу і вимоги забезпечення можливості одержання початкової освіти кожному громадянину країни рідною мовою, в умовах інтенсивного розвитку теорії виховання, у якій ідеї національного виховання набувають актуального значення, формулюється мета виховання нової людини, відданої своєму народу, яка б володіла високими моральними якостями. Для цього етапу характерне пропагування і розвиток ідеї загальнолюдського виховання, сформульованої М. Пироговим, та народності виховання, обґрунтованої О. Духновичем та К. Ушинським. Основними *цінностями* етапу, що у розрізненому вигляді визначають зміст національного виховання, є християнська духовність, патріотизм – любов до роду, любов до рідного народу, шанування його мови, народних традицій, звичаїв, культури, працьовитість. Домінуючою *тенденцією* першого етапу визначено виховання дітей у дусі гуманізму, демократизму, у праці; формування патріотів, пройнятих духом національної свідомості, які поєднують національні прагнення із загальнолюдськими й демократичними ідеалами. Основні *суперечності*: між об'єктивною потребою розвитку ідей національного виховання, формування його змісту, і несприйняттям офіційною владою національних ціннісних орієнтирів; між педагогічними поглядами передової української інтелігенції на зміст національного виховання і офіційною ідеологією.

Другий – *етнопедагогічно-державницький* (1905–1916 рр.) – етап обґрунтування змісту національного виховання у контексті розробки теоретичної моделі української національної школи та парадигми виховання діяльних членів громадянського суспільства. В узагальненому й систематизованому вигляді передові українські культурно-освітні діячі другої половини XIX – початку XX століття зміст виховання вбачали у формуванні гармонійно і всебічно розвиненої особистості, патріота України, людини працелюбною, соціально зрілою, високоморальною, розумово розвиненою, фізично загартованою, з естетичною свідомістю, здатною сприймати, відчувати, оцінювати і вносити красу в навколишній світ. Основними

цінностями у змісті національного виховання другого етапу визначено усвідомлення належності до свого народу, історична пам'ять, моральність, патріотизм. Характерними *тенденціями* цього етапу стали: поступальний розвиток парадигми вільного, гуманного виховання активних, діяльних членів громадянського суспільства, домінування у виховній теорії і практиці національно-демократичних ціннісних орієнтацій, ідей розвитку самостійних творчих сил дитини. Основні *суперечності*: між активною розробкою змісту національного виховання у контексті розбудови національної школи і відчутною залежністю його від ідейних виховних настанов; між обґрунтованими у теорії виховання пріоритетними цінностями та неоднозначно визначеними напрямками їх упровадження у практику.

Третій – *національний, територіально-державний* (1917–1919 рр.) – етап динаміки формування змісту національного виховання в умовах державотворення України. На думку вчених того періоду, українська педагогіка мала забезпечувати виховання кращих національних та загальнолюдських чеснот, формувати на цій основі особистість із почуттям національної гідності, спроможною активно боротися за незалежність України і власною творчою працею приносити користь рідному народу. Зміст національного виховання мав забезпечувати природний усебічний і гармонійний розвиток особистості, її здібностей, задатків, обдарувань, національної самосвідомості і загальнолюдської моралі, формування розумово розвиненої, високоморальної, фізично загартованої, працелюбної, естетично вихованої, соціально зрілої творчої особистості. Основними *цінностями третього етапу*, що визначають зміст національного виховання, є загальнолюдські, національні та громадянські цінності: національна ідея та ідея української національної і духовної соборності, незалежності, національної єдності, самопошани, самосвідомості. Провідними *тенденціями* етапу визначено: розгляд змісту виховання у форматі моральних і соціальних вартостей нації та духовно-національних потреб народу; виховання моральних якостей (відповідальності, гідності, обов'язку, честі). Основна *суперечність*: між активним розвитком змісту національного виховання у контексті державотворчих процесів і недостатнім проміжком часу для повноцінної реалізації у процесі виховної діяльності.

У дослідженні визначено *принципи* еволюції змісту національного виховання (зв'язок виховання з життям, культуровідповідності, етнізації, народності) та схарактеризовано *основні закономірності*, що вели до змін у змісті національного виховання (обумовленість змісту національного виховання суспільними, соціальними та національними потребами, сформованими у певний період ідеологією і політикою, що визначалися інтересами суспільства, держави, соціокультурними й етнічними нормами і традиціями, політико-соціальними змінами в житті народу).

У третьому розділі – *«Відображення змісту національного виховання в українській педагогічній думці другої половини XIX – початку XX століття»* – визначено внесок українських педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів у формування змісту національного виховання та окреслено перспективи його творчого використання в сучасних соціально-культурних умовах.

На основі аналізу широкої джерельної бази встановлено, що конкретним

досягненням і безпосереднім внеском представників педагогічної думки досліджуваного періоду, їхньої наукової, публіцистичної, етнологічної, художньої, педагогічної, методичної діяльності, є те, що було закладено основи національної педагогічної думки в Україні, що слугувало поштовхом для подальшого розвитку змісту національного виховання.

Підтверджено, що у вітчизняній педагогіці пошук виховного ідеалу, як квінтесенції змісту виховання, зважаючи на підневільність українського народу протягом багатьох століть, був тісно пов'язаний з національно зорієнтованою педагогічною думкою (М. Драгоманов, О. Духнович, П. Куліш, В. Науменко, С. Миропольський, І. Огієнко, С. Русова, Т. Шевченко, П. Юркевич) та ґрунтувався на ідеалах української етнопедагогіки. Саме в історичному минулому, у звичаях українського народу, в літературі й мистецтві України і криється ідеал української людини як мети виховання: розумово розвиненої, високоморальної, фізично загартованої, працелюбної, естетично вихованої, соціально зрілої творчої особистості.

Аналіз художніх творів Б. Грінченка, П. Куліша, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, М. Номиса, І. Манжури, І. Мачтета, П. Мирного, А. Свидницького, Л. Українки, Т. Шевченка, М. Щербаківського засвідчує, що внутрішній світ створених ними образів асоціювався з ментальністю українського народу, його найкращими рисами. У творчій спадщині письменників представлена система цінностей (рідна мова, честь сім'ї, пам'ять і шанування історії, відданість рідній землі), що мають важливе значення для вироблення чітких позицій у сучасній виховній практиці.

З'ясовано, що газети і журнали аналізованого часу, що мали українське спрямування, друкували статті, в яких висвітлювалися погляди з питань національного виховання в Україні, обґрунтовувалися й пропагувалися загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, валео-екологічні цінності і цінності особистого життя, формуючи тим самим зміст національного виховання, який увібрав і віддзеркалював народну мудрість, ідеали минулого, а також відповідав потребам часу, збагачувався, наповнювався новими цінностями. У таких виданнях, як журнал «Основа» (1861–1863), газети «Чернігівський листок» (1861–1863), «Київський телеграф» (1875) та журнали «Киевская старина» (1882–1906), «Україна» (1907), було сформульовано програмні завдання національного виховання: пробудження національної самосвідомості українців, розвиток української народності, її мови, культури, служіння своєму народу та ін. Часопис «Світло» – перший україномовний журнал для сім'ї та школи на Наддніпрянщині, у якому представлено теоретичні засади національного виховання, обґрунтовано його зміст. У контексті дослідження змісту національного виховання особливий інтерес викликають опубліковані у журналі статті О. Верходуба, С. Єфремова, Д. Збора, С. Русової, С. Чалого, Я. Чепіги, С. Черкасенка, Г. Шерстюка та ін.

Процес подальшого формування й удосконалення змісту національного виховання у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття представлено у матеріалах журналу «Вільна Українська школа». У журналі опубліковано праці відомих просвітницьких діячів, педагогів, учених (М. Грушевського, В. Дурдуківського, О. Музиченка, І. Огієнка, В. Прокоповича, В. Роднікова,

С. Русової, І. Стешенка, С. Сірополка, С. Черкасенка, Я. Чепіги та ін.), у яких, з позицій українських національних виховних традицій і світового досвіду, порушувалися проблеми структури змісту національного виховання; розвивалися ідеї і положення, запропоновані відомими українськими педагогами, письменниками та громадськими діячами.

Як свідчить здійснений аналіз джерел, під змістом національного виховання його найвизначніші теоретики (М. Грушевський, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, В. Науменко, І. Огієнко, В. Прокопович, С. Русова, С. Сірополко, І. Стешенко, І. Франко, Я. Чепіга, С. Черкасенко, Г. Шерстюк, І. Ющишин та ін.) розуміли ціннісні засади виховання, пройняті ідеєю українства, покликані готувати всебічно розвинених, високоосвічених, духовно і культурно багатих громадян, патріотів, здатних примножувати матеріальні, духовні і культурні цінності України.

Для сьогодення надзвичайно важливі погляди українських педагогів, письменників, освітніх і культурних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ століття на зміст національного виховання, які демонструють наявність важливих ідей модернізації змісту національного виховання у сучасних умовах соціально-економічного і культурного розвитку України, інтеграції її у світовий простір і досі є значущими: актуалізація патріотичних цінностей у формуванні державотворчих устремлінь молоді; поглиблення знань з історії української державності і української культури; ознайомлення з патріотичною спрямованістю попередніх поколінь українців; популяризація національної ідеології, в основі якої лежить служіння Україні; усвідомлення своєї національної належності, готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я України; виховання духовності, ідейності, інтелігентності, внутрішньої культури, моральності; прищеплення шанобливого ставлення до культурних надбань; визнання самоцінності особистості, формування активної життєвої позиції; бережливе ставлення до продуктів людської праці, важливість практичної спрямованості усіх компонентів змісту національного виховання.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено науково-педагогічну проблему, що полягає у виявленні виховних цінностей змісту національного виховання в педагогічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ століття, в обґрунтуванні етапів його еволюції та розкритті науково-прикладних перспектив у сучасній педагогічній науці. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких висновків:

1. Науковий пошук, опрацювання матеріалів з теми дисертації дозволили уточнити сутність ключових понять дослідження, які визначено на основі встановлення логічних зв'язків між поняттями «зміст», «виховання», «зміст виховання», «національне виховання», «зміст національного виховання». Поняття «зміст національного виховання» розуміємо як динамічний компонент (залежить від державного устрою, світогляду, релігії та моралі, від рівня розвитку культури та національних особливостей народу) системи національного виховання, який

становить її центральну частину, визначається науково обґрунтованою, прийнятою у суспільстві цілісною системою загальнокультурних та національних цінностей і відповідною сукупністю соціально-значущих якостей особистості, що характеризують її ціннісне ставлення до суспільства і держави, до інших людей, до себе (до свого фізичного, психічного, соціального «Я»), до праці, природи, мистецтва, і забезпечує виховання гармонійно розвиненої, духовно багатої, фізично досконалої і суспільно активної особистості з науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, яка бажає і вміє працювати для блага Батьківщини.

Під дефініцією «українська педагогічна думка» розуміємо широке поняття духовної сфери, сукупність суспільних уявлень (що несе відбиток особистості автора з його особистісними переконаннями) про виховання й освіту, відображених в українській філософській, педагогічній, художній літературі та пресі досліджуваного періоду.

2. Історіографічний аналіз проблеми змісту національного виховання у педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття здійснено за чотирима хронологічними періодами: I період (друга половина XIX століття – 1916 р.) – зміст національного виховання у контексті становлення загальних основ вітчизняної історико-педагогічної науки; II період (1917–1920-і рр.) – зміст національного виховання з позицій формування нових тенденцій у вітчизняній історії педагогіки; III період (30-і – перша половина 80-х рр.) – зміст національного виховання в період розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки на засадах марксистської методології; IV період (друга половина 80-х рр. XX століття – і до сьогодні) – зміст національного виховання переосмислено відповідно до історико-педагогічного процесу та методологічних позицій і національної науки. У процесі історіографічного аналізу в українській та зарубіжній науковій літературі не зафіксовано системних праць із досліджуваної проблеми.

Вивчення джерельної бази дослідження дозволило узагальнити зміст національного виховання у педагогічній думці України у другій половині XIX – початку XX століття та репрезентувати аргументовані й достовірні дані.

3. Виокремлено етапи еволюції змісту національного виховання в педагогічній думці Наддніпрянської України у досліджуваній період: перший – *мовний, етнографічно-культурницький* (1857 рр. – 1905 рр.) – етап започаткування теоретичного обґрунтування змісту національного виховання, пошук нового його наповнення. *Основні цінності*, на яких будується зміст національного виховання, – християнська духовність, патріотизм – любов до роду, любов до рідного народу, шанування його мови, народних традицій, звичаїв, культури, працьовитість; другий – *етнопедагогічно-державницький* (1905–1916 рр.) – етап обґрунтування змісту національного виховання відповідно до теоретичної моделі української національної школи та парадигми виховання активних членів громадянського суспільства. *Основними цінностями* змісту національного виховання цього етапу вважаємо: історичну пам'ять, моральність, патріотизм, усвідомлення належності до свого народу; третій – *національний, територіально-державницький* (1917–1919 рр.) – етап динамічного формування змісту національного виховання в умовах державотворення України. *Основними національними та громадянськими цінностями*, закладеними у зміст національного виховання, є національна ідея та ідея української національної і

духовної соборності, незалежності, національної єдності, самопошани.

Ключовими *принципами* еволюції змісту національного виховання визначено такі: зв'язок виховання з життям (виховна діяльність орієнтує особистість на узгодження її життєдіяльності з життям суспільства), культуровідповідність (органічний зв'язок з історією народу, його мовою, традиціями, забезпечення духовної єдності поколінь); етнізація (наповнення виховання національним змістом та формування самосвідомості громадянина); народність (єдність загальнолюдського і національного).

Встановлено основні *закономірності* змін у змісті національного виховання у другій половині XIX – на початку XX століття: органічний зв'язок змісту національного виховання із суспільними, соціальними та національними потребами; з ідеологією і політикою; із соціокультурними й етнічними нормами і традиціями, політико-соціальними змінами в житті народу.

Схарактеризовано *тенденції*, які домінували у змісті національного виховання у другій половині XIX – на початку XX століття, зокрема: виховання дітей у дусі гуманізму, демократизму, праці; формування патріотів, пройнятих духом національної свідомості, здатних поєднувати національні прагнення з загальнолюдськими й демократичними ідеалами (друга половина XIX століття – 1905 р.); поступальний розвиток вільного, гуманного виховання активних членів громадянського суспільства, домінування у виховній теорії і практиці національно-демократичних цінностей, ідей формування національного світогляду дітей і молоді в Україні, розвитку самостійних творчих сил дитини (1905–1916 рр.); розгляд змісту виховання у форматі моральних і соціальних цінностей нації та духовно-національних потреб народу (1917–1919 рр.).

Виявлено *суперечності* еволюції змісту національного виховання у другій половині XIX – на початку XX століття: на I етапі – між об'єктивною потребою розвитку ідей національного виховання, формування його змісту і несприйняттям офіційною владою національних ціннісних орієнтирів; між педагогічними поглядами на зміст національного виховання передової української інтелігенції і офіційною ідеологією; на II етапі – між активною розробкою змісту національного виховання у контексті розбудови національної школи і відчутною залежністю його від ідейних виховних установок, між обґрунтованими у теорії виховання пріоритетними цінностями та неоднозначно визначеними напрямками їх запровадження; на III етапі – між активним розвитком змісту національного виховання у контексті державотворчих процесів і недостатнім проміжком часу для повноцінної реалізації у процесі виховної діяльності.

4. Розкрито внесок українських педагогів, письменників, громадських діячів другої половини XIX – початку XX століття у формування змісту національного виховання. Встановлено, що українська прогресивна художня література, українські газети і журнали цього періоду поширювали і пропагували загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні цінності і цінності особистого життя, формуючи тим самим зміст національного виховання, який увібрав народну мудрість, ідеали минулого, а також відповідав потребам часу, збагачувався, наповнювався новими цінностями.

Зміст українського національного виховання в педагогічній думці України

другої половини ХІХ – початку ХХ століття у своїй еволюції зазнав помітних змін від безсистемних і фрагментарних представлень його окремих складових у контексті вимог просвіти українців у 60-х роках ХІХ століття до цілісної теорії національного виховання із чітко визначеним змістом (ціннісне ставлення до держави, суспільства, себе, людей, природи, праці та мистецтва, історичних і духовних надбань населення рідного краю) у 1917–1919 рр.

У роботі актуалізовано перспективи впровадження прогресивних здобутків представників педагогічної думки України другої половини ХІХ – початку ХХ століття з розробки змісту національного виховання через визнання пріоритетними цінностями у вихованні дітей та молоді державницького світогляду, любові до України; реалізації в закладах освіти національної ідеї як інтегрального чинника об'єднання суспільства та ідеї єдності загальнолюдського і національного; практичної спрямованості усіх компонентів змісту національного виховання.

Проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів порушеної проблеми, оскільки кожний з означених періодів еволюції змісту національного виховання може бути предметом окремого наукового дослідження. Перспективним вважаємо вивчення специфіки еволюції змісту національного виховання особистості у регіонах України, з огляду на етнічний склад, звичаї, традиції народу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Ткачук М. Роль виховного середовища у національному вихованні особистості / М. Ткачук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін. – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – Вип. 22. – С. 159–164.

2. Ткачук М. К. Д. Ушинський і національне відродження України / М. Ткачук // Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту імені Т. Г. Шевченка. Сер.: Педагогічні науки : зб. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – Вип. 56, № 56. – С. 122–124.

3. Ткачук М. Проблема змісту національного виховання у контексті українського культурно-освітнього руху другої половини ХІХ ст. / М. Ткачук // Наукові записки. Сер.: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 4. – С. 66–69.

4. Ткачук М. Педагогічна думка України у змаганні за рідну мову / М. Ткачук // Зб. наук. пр. Сер.: Педагогічні науки. – Вип. 54. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – С. 61–65.

5. Ткачук М. Педагогічна думка України другої половини ХІХ – початку ХХ століття як джерело збагачення теорії та практики сучасного національного виховання / М. Ткачук // Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Педагогіка // [за заг. ред. Нісімчука А. С., Бенери В. Є.]. – Кременець : ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 2. – С. 14–21.

6. Ткачук М. Співзвучність ідей Я. А. Коменського та представників

української педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо змісту національного виховання / М. Ткачук // Історико-педагогічний альманах. – Вип. 1(18). – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 25–28.

7. Ткачук М. Идеи воспитания духовности детей и молодежи в педагогической мысли Украины второй половины ХІХ – начала ХХ века / М. Ткачук // Вестник Академии знаний. – Краснодар, 2015. – № 12 (1). – С. 98–105.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Ткачук М. Виховний потенціал середовища як фактор національного становлення особистості / М. Ткачук // Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / [ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – С. 46–48.

9. Ткачук М. С. Русова та В. Сухомлинський: до питання про зміст національного виховання школярів / М. Ткачук // Наукові записки. – Сер.: Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 78 (2). – С. 223–228.

10. Ткачук М. До питання про зміст національного виховання / М. Ткачук // Психологія і педагогіка: Актуальні питання ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2011. – С. 46–48.

11. Ткачук М. Два взгляда на одну проблему: М. В. Ломоносов и К. Д. Ушинский о роли и значении родного языка в контексте идеи народности в воспитании / М. Ткачук // Отечественная и зарубежная педагогика. – М., 2011. – № 2. – С. 180–188.

12. Ткачук М. Виховний потенціал школи як фактор національного виховання у творчій спадщині О. А. Захаренка / М. Ткачук // Вивчати минуле, творити сьогодення, передбачати майбутнє: погляд крізь творчу спадщину О. А. Захаренка : матеріали наук.-метод. семінару / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – С. 55–58.

13. Ткачук М. Ідея національного виховання у педагогічному доробку В. О. Сухомлинського / М. Ткачук // Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття: традиція й інноваційність : матеріали Всеукр. наук. конф. / гол. ред. Кузь В. Г. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 79–82.

14. Ткачук М. Проблема змісту національного виховання у творчості Івана Нечуя-Левицького / М. Ткачук // Наукові записки : зб. пр. молодих учених та асп. ХГПА [Історико-педагогічні дослідження в Україні: сучасний стан та тенденції: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. асп. та молодих учених]. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 2. – С. 193–201.

15. Ткачук М. Народна педагогіка як джерело соціального виховання / М. Ткачук // Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів : матеріали наук.-метод. семінару / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2013. – С. 143–145.

16. Ткачук М. Зміст сучасного національного виховання / М. Ткачук // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару / [ред. кол.: Бойченко В. В.,

Кравченко О. О., Ткачук Л. В.]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – С. 60–62.

17. Ткачук М. Рідна мова як визначальний фактор національного виховання / М. Ткачук // Проблеми та перспективи педагогічної науки і практики в сучасних умовах : матеріали VII Всеукр. конф. студ. та молодих науковців / [ред. кол.: Ярошинська О. О. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – С. 155–157.

18. Ткачук М. Рідна мова як чинник формування національної ідентичності особистості в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття / М. Ткачук // Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність : наук. альм. – Ч. 7 / упоряд. і наук. ред.: Д. Герцюк, П. Сікорський. – Львів : Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», 2014. – С. 312–319.

19. Ткачук М. Українська педагогічна думка другої половини XIX – початку XX століття як репрезентатор ідеї національного виховання / М. Ткачук // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару / [ред. кол.: Бойченко В. В., Кравченко О. О., Ткачук Л. В.]. – Вип. 2. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – С. 127–129.

АНОТАЦІЇ

Ткачук М. М. Зміст національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2016.

У дисертації подано цілісний, комплексний, системний аналіз змісту національного виховання в педагогічній думці України другої половини XIX – початку XX століття: визначено основні принципи та закономірності його еволюції; встановлено етапи еволюції, виявлено основні виховні цінності у структурі змісту кожного з них та провідні тенденції і суперечності.

Уточнено сутність понять «зміст національного виховання», «українська педагогічна думка».

Подальшого розвитку набуло наукове уявлення про внесок представників української педагогічної думки другої половини XIX – початку XX століття у формування змісту національного виховання, що знайшло відображення у тогочасній пресі, педагогічній та художній літературі.

Визначено перспективи творчого використання результатів наукового пошуку змісту національного виховання науковців, вчителів та культурно-громадських діячів означеного періоду на сучасному етапі державотворення України.

Ключові слова: національне виховання, зміст національного виховання, педагогічна думка України, тенденції, закономірності, принципи еволюції змісту національного виховання, національні та загальнолюдські цінності.

Ткачук М. М. Содержание национального воспитания в педагогической мысли Украины второй половины XIX – начала XX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики. – Уманский

государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2016.

В диссертации представлен целостный, комплексный, системный анализ содержания национального воспитания в педагогической мысли Украины второй половины XIX – начала XX века: определены основные принципы и закономерности его эволюции; выделены этапы эволюции, выявлены основные воспитательные ценности в структуре содержания каждого из них и доминирующие тенденции и противоречия.

Уточнена сущность понятия «содержание национального воспитания», «украинская педагогическая мысль».

Дальнейшее развитие получило научное представление о вкладе представителей украинской педагогической мысли второй половины XIX – начала XX века в формирование содержания национального воспитания, что нашло отражение в прессе, педагогической и художественной литературе указанного периода.

Определены перспективы творческого использования результатов научного поиска содержания национального воспитания ученых, учителей и культурно-общественных деятелей второй половины XIX – начала XX века на современном этапе созидания государства в Украине.

Ключевые слова: национальное воспитание, содержание национального воспитания, педагогическая мысль Украины, тенденции, закономерности, принципы эволюции содержания национального воспитания, национальные и общечеловеческие ценности.

Tkachuk M. M. The national education content in Ukrainian educational thought in the second half of the XIX – early XX century. – Manuscript.

The scientific thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2016.

A holistic, comprehensive and systematic analysis of the content of national education in the national educational thought in the second half of the XIX – early XX century is presented in the dissertation.

The author distinguished that the process of national education content crystallization, which was a reflection of the same for the whole of Ukraine, was carried out not only in the context and the interaction with the educational thought all over the territory of whole Ukrainian lands, but also in the context and under the influence of Russian, Western Europe and the world educational thoughts development, was the characteristic of the educational thought of the second half of the XIX – early XX century period.

Stages and tendencies of evolution of the content of national education in educational thought Ukraine in the second half of XIX – early XX century are pointed out in the thesis on the basis of the socio-political, socio-economic, social and educational factors, the prevailing ideological concepts and pedagogical determinants:

I stage – language, cultural and ethnographic (1857– 1905) – the beginning of the national education content formation, the searching of its new content (the dominant

tendency of the period — the education of children on the bases of humanism, democracy, formation of patriots, who were imbued with the spirit of national consciousness that combine national commitment with universal and democratic ideals);

II stage – the national and governmental (1905 –1916) – the justification for the national education content in the context of a theoretical model of the Ukrainian national school education paradigm and active members of civil society development (the particular tendency of the period: the gradual development of the paradigm of a free, humane educated active members of civil society, the national democratic value orientations dominance and ideas of independent children creative potentials development);

III stage – territorial and governmental (1917 – 1919) – the dynamics the national education content shaping in the context of governmental and state function of Ukraine (the dominant tendency of the period: the education content consideration in the context of moral and social values of the nation and the national spiritual needs of the people).

The analysis and theoretical understanding of the creative heritage of public and cultural figures helped to define the main educational values in the national education content of each stage, its evolution in the Upper Dnieper Ukrainian educational thought of the studied period: Christian spirituality and patriotism – generation ancestry consciousness, native people respect and love, respect for its language, folk traditions, customs, culture, industry (1857 – 1905 years); nation identity consciousness, historical memory, morality, patriotism (1905 – 1916 years); national and civic values: the national idea and the idea of the Ukrainian national and spiritual catholicity, independence, national unity, national pride and self-esteem (1917 – 1919).

It is proved that the formation of the national education content has the following pattern: the conditionality of the national education contents under the influence of community, social and national needs which were formed in a certain period of ideology and politics, the interests of society, the state, socio-cultural and ethnic norms and traditions, political and social changes in people life.

The key principles of the national education content construction include: the link between education and life (educational activity orients the personality on harmonisation of its activity with society life) culturally corresponding principle (the organic link with people history, their language, traditions, providing spiritual unity of generations), ethnicities (education national content filling, the formation of citizen self-consciousness); nationality (the unity of the universal and national).

Ukrainian educators, writers and public figures contribution in the formation of the content of the national education of the second half of XIX – early XX century, as reflected in the media, teaching and literature in Ukraine is characterised by the investigator.

The investigation proved out that the contents of the Ukrainian national education in Ukrainian educational thought in the second half of XIX – early XX century in its evolution has undergone significant qualitative and quantitative changes started from the haphazard and fragmented representations of the individual components in the context of the requirements of education of Ukrainians in the 60s of XIX century ending by the quite national education theory formation with a clearly defined content (value relationship to the state, society itself, people, nature, work and art, historical and spiritual achievements

of native land people) in 1917–1920.

The national education content was understood by prominent theorists understood as the basics of education, imbued with the idea of Ukrainians, designed to prepare the fully developed, highly educated, spiritually and culturally rich people, patriots of Ukraine, who can enrich the material, spiritual and cultural values.

The theoretical achievements of representatives of Ukraine pedagogical thought in the second half of XIX–early XX century on the national education content development can be creatively used in the present conditions: the children and youth education is a national outlook formation, love for Ukraine should be recognised as the priority values; Ukrainian national idea as an integral factor of unification of society for the building of the State must be the basis of the pedagogical process; the educational function of educational institutions, public, government and private organizations in the implementation of the idea of universal unity and national, practical orientation of all components of the national education content and the development of critical thinking of students as a prerequisite for building sustainable national views and beliefs should be strengthened.

Keywords: national education, the national education content, pedagogical thought in Ukraine, tendencies, laws and principles of the national education content, national and universal values.

Підписано до друку 18.02.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 12.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua